

КУЛЬТУРАЛАГІЧНАЯ ІНТЭНЦЫЯ ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЫ ЯКУБА КОЛАСА

Развіццё чалавецтва ў трэцім тысячагоддзі адбываецца ва ўмовах пераходу да новага спосабу арганізацыі грамадскага быцця. Падчас імклівых сацыяльна-эканамічных, палітычных і навукова-тэхнічных пераўтварэнняў усё больш актуальнай становіцца неабходнасць пошуку новай філасофскай, сацыялагічнай і культурнай арыентацыі. А. Швейцар асуджаў наступствы тэхнакратызму і меркаваў, што засілле духоўна і эмацыянальна беднай думкі і нежыццяздольнасць ідэалаў культуры з'яўляецца вынікам навукова-тэхнічнага прагрэсу. Экалогію духу і сутнасць добра як ядра культуры вядомы гуманіст ХХ ст. бачыў у тым, каб захаваць жыццё, выяўляць яго як найвышэйшую каштоўнасць.

Культура беларускага народа – своеасаблівы акумулятар шматвяковага духоўнага вопыту, выразнік самабытнасці і эстэтычных ідэалаў – адлюстроўвае свет сацыяльных адносін і супярэчнасцей сучаснага прагрэсу. Цывілізацыя выклікала сярод значнай часткі беларусаў узмацненне ўнутранай дысгармоніі, разбалансаванасці адносін з наваколлем, сацыяльнай нестабільнасці, садзейнічала выбуху стрэсавых станаў, дэструктыўнасці, бездухоўнасці, страху і няўпэўненасці ў заўтрашнім дні. Зменшыць уплыў на чалавека энтрапійных з'яў магчыма ў працэсе рэвіталізацыі культурных традыцый беларускага этнасу.

У якасці рэпрэзентатара патрыятычных, маральна-этычных, эстэтычных каштоўнасцей беларускай культуры выступае творчая спадчына Якуба Коласа. Імкненне абудзіць нацыянальны дух і веру народа ў сябе з'яўляецца той рэфлексійна-пачуццёвай прасторай, вакол якой фарміруецца інтэнцыянальны масіў дыскурсу народнага паэта Беларусі. Менавіта таму выяўленне культуралагічных па сваёй сутнасці рэфлексій у творчай спадчыне Я. Коласа і іх грунтоўны аналіз становяцца адной з актуальных праблем гуманітарных навук. Тым больш што гэты пласт літаратурнай творчасці дасюль заставаўся па-за ўвагай культуролагаў.

Асоба Я. Коласа фарміравалася пад уздзеяннем грамадскіх адносін, непасрэднага сацыяльнага акружэння. На сацыяльныя якасці, веды і ўменні, засваенне нормаў, паводзіны пісьменніка значны ўплыў аказала беларуская вёска, якая з'яўлялася носбітам традыцыйнай куль-

туры. У сваіх творах Я. Колас адлюстроўваў духоўнае і матэрыяльнае жыццё беларусаў, іх культуру, сцвярджаў, што ў нас захаваліся старадаўнія вераванні, уяўленні, светаўспрыманне, якія сталі вытокамі амаль для ўсіх відаў мастацтва. Аналіз шэрагу твораў Я. Коласа сведчыць: народны паэт апрацоўваў казкі, паданні, песні, гісторыі і ўключаў іх у свае паэмы, апавяданні, раманы. Ужо ў раннях тэкстах для адлюстравання шырокай панарамы жыцця беларусаў і ўвасаблення нацыянальнага каларыту пісьменнік удаля скарыстоўвае багацце беларускай народнай песні. Героі яго твораў спяваюць падчас сенакоса, жніва, рэлігійных і сямейных свят. Беларуская народная песня дапамагала паэту захаваць і данесці да чытача адметнасць светапогляду беларусаў, асаблівасці іх побыту.

Якуб Колас выкарыстоўваў матывы вусна-паэтычных твораў, спрабуючы адшукаць у легендах, паданнях, прыказках нейкае рацыянальнае зерне, дзякуючы якому яны захаваліся на працягу стагоддзяў. У трылогіі “На ростанях” пісьменнік па-свойму пераказвае біблейскую легенду пра стварэнне сусвету. Расказваецца таксама легенда пра з'яўленне на Палессі дзяўчат-прыгажунь. Прысутнічаюць у згаданым творы і гістарычныя легенды. Напрыклад, па-майстэрску перададзены апаведы пра Яшукову гару і Шведскае Паленне. Гістарычныя паданні знайшлі адлюстраванне ў паэме “Сымон-музыка”. Я. Колас увёў у паэму вобраз Старца, які запазычаны з шырокавядомай на Віцебшчыне легенды пра курган-магілу Галубец.

Пісьменнік надаваў выключнае значэнне фальклору, успрымаў яго як важную і неад'емную частку духоўнай культуры народа. У вуснай народнай творчасці адлюстроўваюцца гісторыя і працоўны вопыт, грамадска-палітычныя і эстэтычныя ідэалы, мары і спадзяванні простага людю. Шырокае выкарыстанне фальклорных сюжэтаў Я. Колас тлумачыў тым, што далучэнне да культуры адбываецца перш за ўсё праз фальклор – адзін са сродкаў выяўлення ўнутранага свету народа. Магчыма, таму ў шэрагу мастацкіх твораў пісьменніка адлюстроўваюцца міфалагічная мадэль свету і асноўныя прынцыпы міфапаэтычнага мыслення беларусаў. Рускі філосаф А. Лосеў адзначаў, што кожнае слова – “энергія выяўленая разумова-сімвалічная і магічная стыхія міфа” [7, с. 136].

Міф усё ў свеце імкнецца растлумачыць, перадаць менш вядомае праз больш вядомае і зразумелае. У адпаведнасці з гэтым прынцыпам пабудаваны метафары ў мове, фальклоры і літаратуры. Менавіта таму міфалагічная свядомасць з'яўляецца асновай мастацкай свядомасці. Пры гэтым неабходна мець на ўвазе, што міфалагізм у мастацкай творчасці праяўляецца як свядома (праз сістэму міфалагем, вобразаў, выбар сюжэтаў), так і несвядома. К. Юнг лічыў, што таленавіты мастак заўсёды гаворыць больш, чым сам усведамляе, за словамі ў паэтаў нібы ўзнікае *праслова*. А яго вытокі неабходна шукаць “не ў свядомай аўтарскай асобе, а ў той сферы несвядомай міфалогіі, вобразы якой з'яўляюцца ўсеагульным скарбам чалавецтва” [9, с. 97]. Юнг назваў гэтую сферу калектыўным несвядомым, што праяўляецца толькі ў творча аформленым матэрыяле ў якасці рэгулявальнага прынцыпу яго фарміравання.

Даследаванне творчай спадчыны Я. Коласа дае нам падставу сцвярджаць, што яго мысленне было міфапаэтычным, заснаваным на глыбокім разуменні міфалогіі беларусаў. Сведчаннем гэтага з'яўляецца кніга алегарычных апавяданняў “Казкі жыцця”, паэмы “Новая зямля”, “Сымон-музыка”, трылогія “На ростанях” і інш. Вобразная сістэма азначаных твораў уключае ў адпаведнае семантычнае поле прасторы, для якога характэрна адзінства зямлі і неба, узаемазвязь усіх кампанентаў, з'яў прыроды і еднасць іх з космасам. У Я. Коласа беларускім космасам з'яўляецца ландшафт: лес, луг, балота, курган, пагорак, поле, рэчка, крыніца. Паэт шукаў унутраную еднасць свету і звяртаўся да міфалагічных структур. У шэрагу коласаўскіх мастацкіх твораў пануе культ вады. Менавіта каля рэчкі, ручайка кіпіць у беларускім космасе жыццё. Вада ў паэзіі і прозе Я. Коласа – сімвал вечнага руху наперад.

У міфалогіі беларусаў ушаноўваліся святло, неба і сонца. Паэт добра адчуваў гэтую асаблівасць беларускага светаўспрымання, таму вобраз сонца прысутнічае амаль у кожным яго творы. Па меркаванні аўтара, сапраўднае прызначэнне сонца – саграваць зямлю, дарыць ёй жыццё. Ён верыць, што кожная істота бярэ энергію ад двух вытокаў – усмешкі сонца і дыхання зямлі: “Тым часам сонца выйшла ўгору / І з безгранічнага прастору / Широкай плыню агнявою / На землю ішчодраю рукою / Л'е блеск гарачы і яскравы...” [6, с. 242].

Якуб Колас з мэтай мастацкага ўзбагачэння твораў актыўна ўводзіў этнаграфічна-бытавы кантэкст. Выкарыстанне этнаграфічнага фону залежала ад абранай тэмы і жанру, тлумачыла-

ся таксама і імкненнем пісьменніка расказаць пра гістарычны час і паказаць самабытны характар беларуса. Этнаграфічныя інтарэсы народнага паэта выявіліся не толькі ў яго мастацкай творчасці. Я. Колас збіраў і апрацоўваў этнаграфічны матэрыял падчас навучання ў Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі. Так, ужо ў 1900 г. ім была напісана і выдадзена літаратурна-этнаграфічная праца “Наша сяло, людзі і што робіцца ў сяле”. Пра сур'ёзную зацікаўленасць маладога паэта матэрыяльнай культурай беларусаў сведчыць этнаграфічнае даследаванне “Аб сялянскіх пабудовах (вёскі Люсіна, Мінскай губерні, Пінскага павета, Хатыніцкай воласці)” [3]. Многія са змешчаных там этнаграфічных матэрыялаў Я. Колас уключыць пазней у аповесці “У палескай глушы”, “У глыбі Палесся”.

У творах “Другога чытання для дзяцей беларусаў” таксама шмат дэталей этнаграфічнага характару, што, на наш погляд, абумоўлена імкненнем аўтара пазнаёміць маладое пакаленне беларусаў з жыццём народа, абудзіць у ім любоў да сваёй краіны, роднай мовы. Асноўную ўвагу Я. Колас звяртае на такія важныя складнікі народнай культуры, як працоўная дзейнасць, вытворчы і матэрыяльны побыт сялян. У творах для дзяцей знайшлі адлюстраванне таксама народныя звычаі і абрады беларусаў.

Этнаграфічны характар маюць шматлікія артыкулы і карэспандэнцыя Я. Коласа, надрукаваныя “Нашай Нівай” у 1906 – 1907 гг. Цікавы матэрыял змяшчаюць допісы маладога літаратара ў “Сялянскую думку”. Знаёмства з творами Я. Коласа дакастрычніцкага перыяду сведчыць, што яго цікавасць да матэрыяльнай культуры беларусаў з гадамі павялічвалася, а прафесійны ўзровень навуковых прац павышаўся.

Неаднаразова закранаў пісьменнік у артыкулах і пытанні матэрыяльнага жыцця савецкай вёскі (“За паўтара дзясятка гадоў”, «У калгасе “Новы шлях”», “Трыццаць савецкіх год”, “Паездка на Асінбуд”, “Вялікія грандыёзныя задачы” і інш.). Даследаванні, напісаныя з выкарыстаннем статыстычных звестак, і ў наш час з'яўляюцца каштоўнай крыніцай вывучэння матэрыяльнай культуры беларускай савецкай вёскі 30 – 40-х гг. XX ст.

Такім чынам, аналіз этнаграфічных прац, артыкулаў, шэрагу мастацкіх твораў Я. Коласа дазваляе гаварыць пра сур'ёзную зацікаўленасць матэрыяльнай культурай беларусаў. На наш погляд, гэта адыграла немалаважную ролю ў фарміраванні светапогляду пісьменніка, станаўленні яго літаратурнага таленту. У кола-

саўскіх мастацкіх творах даволі часта можна сустрэць падрабязныя, дэталёвыя апісанні народных касцюмаў, ежы, жылля, прылад працы, якія мяжуюць з навукова-этнаграфічнымі. Гэта неаднаразова адзначалася ў крытычнай літаратуры. Так, А. Адамовіч падкрэсліваў: «Трэба адзначыць, што карціны сялянскага побыту, партрэты “палешукоў” у пачатку “Палескіх апавесцей” маюць выразна этнаграфічную афарбоўку» [1, с. 103].

Культуралагічны аналіз коласаўскай мастацкай спадчыны дае падставу сцвярджаць, што ў ёй утрымліваецца шырокі сегмент сацыяльных субкультур. Іх носьбітамі ў Беларусі ў перыяд, калі распачыналася творчая дзейнасць пісьменніка, з’яўляліся сяляне, мяшчане, рабочыя, служачыя, інтэлігенцыя, дзяржаўныя і палітычныя дзеячы, этнічныя, рэлігійныя і іншыя супольнасці. Кожная з названых супольнасцей стварала сваю субкультуру, цэласнае ўтварэнне ўнутры агульнай беларускай культуры, якое адрознівалася ўласнымі каштоўнасцямі, звычаямі, нормаў і карцінай свету. У спадчыне беларускага песняра найбольш грунтоўна ўвасоблена народная, або этнаграфічная, субкультура, творцамі якой з’яўляліся сяляне, што выступалі ў ролі ахоўнікаў сёвай старажытнасці. У многіх творах Я. Колас паказаў этнічную адметнасць маралі і этыкі, жыццёвых уяўленняў і побытавага ладу беларусаў.

Карціна свету – універсальны арыбут суб’екта культуры. Э. Фром слухна сцвярджаў, што без “пэўным чынам арганізаванай і ўнутрана звязанай карціны свету і нашага месца ў ім – людзі проста разгубіліся б і не маглі мэтанакіравана і паслядоўна дзейнічаць...” [8, с. 317]. Можна сказаць, што карціна свету – гэта своеасаблівая кантурная схема прасторы і часу, адносін паміж аб’ектамі, парадку, які кіруецца правіламі. Яна аб’ядноўвае вядомыя чалавеку вобразы і паняцці ў адзіны глабальны вобраз, у якім утрымліваецца ўсё, з чым ён сутыкаецца ў жыцці.

Своеасаблівая карціна свету беларускіх сялян знайшла адлюстраванне ў пейзажнай лірыцы Я. Коласа (“Усход сонца”, “Першы гром”, “Ручэй”, “Адлет жураўлёў”, “Лес”, “Зіма” і інш.). Паэт паказаў, што светаўспрыманне вясковых жыхароў захоўвала язычніцкую першааснову. Беларус насяляў свет дзівоснымі істотамі, якія жылі не толькі на небе, але і ў розных кутках зямлі: лесе, рэчцы, хаце і нават калодзежы. Рэлігійны, а пазней паэтычны вобраз бога-сонца ствараўся фантазіяй народа ў адпаведнасці з велізарнасцю, магутнасцю з’явы, якую коласаўскі герой не мог сабе растлумачыць.

У “Казках жыцця” Я. Колас сцвярджае, што асэнсавана, духоўна жыве не толькі чалавек, але і дрэва, птушка, ручай. Прырода тут становіцца падставай для філасофскіх аналогій, паралелей, асацыяцый з чалавечым быццём. Яна для селяніна, з аднаго боку, асобнае і аўтаномнае ўлонне, крыніца таямніц і загадак, а з іншага – маці і настаўніца, якая вучыць, падказвае, як жыць, уладкоўваць асабісты і грамадскі свет.

Таксама ў творах паэта гучыць ідэя пра злучнасць “быцця і небыцця”, здольнасць усяго існага, што ёсць у бязмежным свеце, адчуваць, жыць адметна, быць часцінкай гарманічнай суладнасці. Асабліва яскрава глыбінна-адухоўленая сувязь вясковага жыхара з сусветам, космасам паказана ў паэмах “Сымон-музыка”, “Новая зямля”, трылогіі “На ростанях”. Так, Сымон-музыка падаецца Я. Коласам як дзіця сусвету, якое апякуюць касмічныя сілы: яму “зоркі... спагадаюць”, а “сонца – радасць, сонца – казка, што зганяе з сэрца дым”.

Вясковая субкультура – з’ява шматгранная, яна раскрывае сялянскі лад быцця, заснаваны на пэўных *каштоўнасцях*. Коласаўскія героі існуюць у асяроддзі, дзе праца – жыццёвая неабходнасць. Так, дзядзька Антось “*быў рыбак выдатны*” [6, с. 117], у “*дзеле тым пчаліным вёў першы рэй*” [6, с. 133], “*меў ахвоту і да дзічы*” [6, с. 188]. Праца для селяніна з’яўляецца найвышэйшай каштоўнасцю. У большасці паэтычных і пражайтных твораў Я. Коласа яна падаецца як нешта натхнёнае, радаснае. Так, малюнкі сялянскай працы ў паэме “Новая зямля” маюць мажорную танальнасць. У літаратурнай спадчыне народнага паэта сялянскія будні паўстаюць у календарным цыкле – ад вясны да зімы. Ворыва, сяўба, касавіца, жніво, малацьба – усё гэта стала прачулымі, узнёслымі, задушэўнымі паэтычнымі карцінамі. У адрозненне ад іншых пісьменнікаў, якія акцэнтавалі ўвагу на момантах знясілення, стомленасці, г. зн. пакутлівых адчуваннях селяніна, які працуе, Я. Колас паказвае працу як паэтычную стыхію, што прыносіць чалавеку радасць і задавальненне.

Сярод найважнейшых каштоўнасцей сялянскай субкультуры вылучаецца *свабода*. Свабода ў творах Я. Коласа – катэгорыя ўніверсальная. Гэта і свабода нацыянальная, і свабода індывідуальная. Аўтар падкрэслівае, што паднявольнае становішча, неабходнасць здымаць шапку перад панамі прыносіць сялянам штодзённую душэўную пакуту. Жыхары вёскі намаляваны паэтам разумнымі, дасціпнымі, сумленнымі, з пачуццём уласнай годнасці. Яны не хочуць мірыцца з сацыяльнай несправядлівасцю, імкнуцца выравацца з панскіх пут: “*Няўжо ўвесь век жыць з*

панскай ласкі / І перад ім чуць абавязкі? / І слугаваць яму, старацца, / І ў тры пагібелі згінацца?” [6, с. 124]. Не толькі ў паэмах, але і ў апавяданнях (“Дзяліцьба”, “Кірмаш”, “Кажух старога Анісіма”, “Бунт”, “Нёманаў дар” і інш.) Я. Колас паказвае абуджэнне беларускай вёскі да новага жыцця, павольны, але няўхільны пратэст сялянства, мару пра лепшую будучыню. Зямля і свабода для сялян – паняцці-сімвалы: “Даўно ўжо бацька жыў думою / Разжыцця ўласнаю зямлёю / І не належаць ні да кога, / Не знаць начальства ніякога...” [6, с. 125].

Сялянская субкультура ўтрымлівае шматвяковую мараль, этыку, якімі кіруюцца вяскоўцы ў паўсядзённым жыцці. Я. Колас імкнуўся засяродзіць увагу чытача на душэўных якасцях народа, пачуцці справядлівасці. Дабрыня – вызначальная рыса большасці персанажаў паэтычных і пражайтных коласаўскіх твораў. Яго героям уласцівы любоў да ўсяго жывога, вера ў дабро і ў людзей, уменне лёгка пераносіць жыццёвыя нягоды, душэўная непасрэднасць, праўдзівасць.

Моўны вопыт беларусаў па-мастацку апрацаваны Я. Коласам і шырока ўведзены ў яго творы. У культуралогіі мова разглядаецца як універсальная форма, у якую арганізуюцца ўсе ўяўленні, успрымання, паняцці, вобразы і іншыя сэнсавыя канструкцыі. Мова сінтэзуе сацыяльныя, культурна-гістарычныя, псіхалагічныя, эстэтычныя аспекты жыцця чалавека. Для таго каб падзея культуры стала з’явай, яна павінна быць пераведзена ў тэкст. У творчасці Я. Коласа багацце і сіла мовы раскрыліся ва ўсёй велічы і глыбіні. Аснова яго літаратурнай моўнай манеры мае народна-гутарковы характар. У працэсе літаратурна-навуковай дзейнасці пісьменнік выявіў патэнцыял роднай мовы з незвычайнай чуйнасцю і мастацкай інтуіцыяй. Эмацыянальная ўражлівасць носьбітаў вясковай субкультуры праяўляецца найперш у багацці сінонімаў і фразеалагізмаў. Гэтыя моўныя з’явы акумуляюць векавую народную практыку, нясуць у сабе мастацкае бачанне свету. Многія старонкі паэтычных і пражайтных твораў Я. Коласа насычаны фразеалагічнымі выразамі, вобразамі, узятымі з фальклору або створанымі ў адпаведнасці з традыцыяй народнай моватворчасці.

Параўнальны аналіз мовы шматлікіх коласаўскіх тэкстаў сведчыць: народны паэт у літаратурнай творчасці не толькі шырока выкарыстоўваў жывую вусную мову народа, але і ўводзіў у свае творы новыя словы. Гэтым ён спрыяў фарміраванню асноў беларускай літаратурнай мовы як ядра сістэмы нацыянальнай культуры.

Неад’емнай каштоўнасцю сялянскай субкультуры з’яўляецца **талерантнасць**, тая спрадвечная цяроплівасць, што абумовіла гістарычны народны аптымізм, жыццесцвярджальнае светабачанне. Так, Міхал з “Новай зямлі” прагна шукае вызвалення з-пад панскай улады. Усё ў ім падпарадкавана імкненню набыць зямлю, гэтая ідэя-мара робіцца сэнсам яго жыцця, дзеля чаго ён гатовы цярэць часовае прыніжэнне, зносіць насмешкі, кпіны: “Цярпі! Чаму? Дакуль цярпенне? / Калі канец яму, рушэнне?” [6, с. 124].

Не абыходзіць Я. Колас увагай і субкультуру гараджан. У паэме “Новая зямля”, трылогіі “На ростанях” мы знойдзем цікавыя эпізоды разнастайнага жыцця беларускага горада. Пісьменнік стварыў дзясяткі вобразаў настаўнікаў, служачых дзяржаўных устаноў, святароў, журналістаў, палітыкаў.

Наіўная, чыстая, як крынічная вада, карціна свету дзяцей раскрываецца Я. Коласам у вершы “Зіма”, апавяданнях “Вясна”, “Савось-распуснік”, паэмах “Міхасёвы прыгоды”, “Сымон-музыка”, “Новая зямля”, вершаванай казцы “Рак-вусач” і іншых творах.

Такім чынам, літаратурная спадчына Якуба Коласа характарызуецца незвычайна вялікім ахопам жыццёвых з’яў, а перад чытачом паўстае шырокая панарама вобразаў з розных сацыяльных слаёў Беларусі.

Спіс літаратуры

1. Адамовіч, А. М. Культура творчасці / А. М. Адамовіч. – Мінск : Маст. літ., 1959. – 237 с.
2. Колас, Я. Збор твораў : у 14 т. / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1972.
3. Колас, Я. Аб сялянскіх пабудовах (вёскі Люсіна, Мінскай губерні, Пінскага павета, Хатыніцкай воласці) / Я. Колас // Рукапісны фонд Літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа, сшытак “Из белорусской жизни”. – С. 105 – 114.
4. Колас, Я. Сымон-музыка / Я. Колас. – Мінск : Юнацтва, 1991. – 270 с.
5. Колас, Я. На ростанях : трылогія / Я. Колас. – Дзярж. вучэб.-пед. выдавецтва Мін-ва асветы БССР, 1958. – 697 с.
6. Колас, Я. Новая зямля : паэма / Я. Колас; агул. рэд., паслясл. Я. Янушкевіча; уклад. У. Гілеп, Я. Янушкевіч. – Мінск : БФК, 2002. – 904 с.
7. Лосев, А. Ф. Из ранних произведений / А. Ф. Лосев. – М., 1990. – 136 с.
8. Фромм, Э. Революция надежды / Э. Фромм; пер. с нем. Т. В. Панфиловой // Психологический анализ и этика / Э. Фромм. – М. : Республика, 1993. – С. 218 – 343.
9. Юнг, К. Архетип и символ / К. Юнг. – М. : Renaissans, 1993. – 286 с.

Вольга ВЯРБІЦКАЯ,
аспірантка Беларускага дзяржаўнага
ўніверсітэта культуры і мастацтваў.